

Мирослав ВОЛОЩУК, кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії Інституту історії і політології
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника
/м. Івано-Франківськ/

Ендре II – Данило Романович Волинський: стиль взаємовідносин (серпень 1205 – вересень 1213 рр.): джерела, історіографія, коротка постановка проблеми

Справа формування та еволюції васально-сюзеренних стосунків на території Русі доби Середньовіччя (XI–XIII ст.), а також факти підлеглих східнослов'янських князів від центральноєвропейських монархів досі становлять предмет дослідження і зацікавлення з боку істориків. Васалітет, як один із найважливіших компонентів феодалізації та стилю поведінки у відносинах із сусідніми правлячими династіями, представлений у вітчизняній історіографії опосередковано. Це пов'язано з деякими відмінностями у формуванні ієрархічної драбини на Русі в порівнянні із так званою "старшою – Каролінгською Європою" та певною заідеологізованістю поглядів вчених щодо цієї непростой тематики.

Серед найбільш загадкових та в той же час важливих для з'ясування проблем вказаного наукового обшину є особистісний статус малолітнього князя Данила Романовича (1201–1264 рр.) щодо угорського короля Ендре II (Andreas, 1205–1235 рр.) впродовж серпня 1205 – вересня 1213 рр. Названий історичний проміжок часу характеризувався гострим політичним, військовим та релігійно-ідеологічним протистоянням кількох провідних правлячих династій Центрально-Східної Європи за право контролювати Галицьку землю.

Найбільш легітимними спадкоємцями вакантного престолу (після раптової загибелі Романа Мстиславовича 19 червня 1205 р.)¹ вважалися деякі представники чернігівських Ольговичів (брати Святослав і Роман Ігоревичі), а також угорські Арпади (895–1301 рр.), які мали військово-політичну підтримку з боку місцевої знаті та практику нетривалого управління Галичиною у 1188–1189 рр.

У боротьбу теж втрутилися краківсько-сандомирський князь Лешек Білий (Lesthko, 1194–1227 рр., з перервами), володарі Смоленської, Київської земель та волинські Романовичі (вдова Анна² з дітьми Данилом і Васильком). Останні, хоч і короткий час мешкали в Галичі, серед більшості боярства не були бажаними, бо ті не вважали претензії престолонаслідників покійного галицько-волинського володаря щодо вакантного престолу переконливими і достатніми.

Актуальність проблеми, що ставиться нами за предмет дослідження, дійсно має місце, будучи обумовлена майже повним мовчанням історіографії

кінця XVIII
так званого
тему.

Осно
князя Дани
1205 – вер

У пр
1) пр

підлеглих
володаря Р
і Василько
етапі скла
європейсь

2) в
ськими "в
переходу
князів Іго

3) о

"вокняжін
1210 – пер

Дж

умовно й
стосують

прихован
спадщин

тійськоп
належат

свідченн
На

королівс
друге, ар

зокрема
Із

можемо
Ендре з

періоду
спеціал

біограф
зростає

В
історії І
добробк

кінця XVIII – початку XXI ст., попри наявність достатньої кількості джерел так званого "другого плану", таких, що опосередковано розкривають дану тему.

Основна мета дослідження полягає у з'ясуванні характеру залежності князя Данила Романовича від угорського короля Ендре II упродовж серпня 1205 – вересня 1213 рр.

У процесі вивчення проблеми перед нами стоять наступні завдання:

1) проаналізувати характер формування взаємин типу "залежність-підлеглість" угорського монарха із вдовою покійного галицько-волинського володаря Романа Мстиславовича (1199–1205 рр.) Анною та її дітьми (Данилом і Васильком, відповідно^{***}) впродовж серпня 1205 – літа 1206 рр., тобто на етапі складної міждинастичної боротьби за Галич цілого ряду центрально-європейських правителів;

2) встановити стиль і основні етапи стосунків Ендре зі своїми волинськими "васалами"^{****} в часі узгодженого з Арпадами та місцевим боярством переходу Галицької та, частково, Волинської землі до влади чернігівських князів Ігоревичів (літо 1206 – вересень 1210 рр., з перервами);

3) охарактеризувати роль і місце короля Угорщини в процесі галицького "вокняжіння" та правління малолітнього Данила Романовича впродовж вересня 1210 – першої половини 1212 рр.

Джерельна база даної проблеми на перший погляд дуже незначна і умовно її можна поділити на дві категорії: документи, які безпосередньо стосуються предмета дослідження, а також такі, що опосередковано, чи приховано дозволяють вивчати цю тему. До першого блоку належить літописна спадщина, представлена уривчастими цитатами Іпатіївського і Лаврентіївського літописів (як хронологічно найближчих до вказаної епохи). Сюди ж належать не менш лаконічні і деколи сумнівні за інформативним наповненням свідчення пізньосередньовічних нарративних пам'яток.

Натомість джерелами із прихованим змістом є, в першу чергу, акти королівської канцелярії Арпадів, віднайдені й опубліковані у XIX–XX ст., а по-друге, археологічні дані, опубліковані на сторінках праць провідних вчених, зокрема – Ю. Лукомського, Б. Томенчука та ін.

Із врахуванням доволі обмеженого кола артефактів і писемних джерел можемо констатувати, що питання "васально-сюзеренних" стосунків короля Ендре з малолітнім князем Данилом Романовичем вказаного хронологічного періоду ніколи не піднімалося істориками на рівні написання будь-якої спеціальної розробки. Це при тому, що число робіт, присвячених життю і біографії волинського і галицько-волинського володаря, короля Русі постійно зростає.

Вітчизняне та зарубіжне "данилознавство", як окремий напрям вивчення історії Галицької і Волинської землі, зародилося у XIX ст., будучи представлене доробком М. Костомарова¹. Упродовж XX–XXI ст. воно знайшло своє

продовження, коли з'явився основний масив досліджень, присвячених життю князя Данила в дитячі і юнацькі роки.

Серед праць біографічного характеру (статті, брошури, монографії) на увагу заслуговують роботи М. Бартніцького², Л. Войтовича³, К. Гуслистого⁴, Д. Домбровського⁵, М. Дашкевича⁶, Н. Полонської-Василенко⁷ та М. Котляра⁸. Проте ми не можемо констатувати, що історики приділили проблемі, яка ставиться нами за предмет вивчення, належної уваги. Здебільшого вчені обділили своєю увагою дослідження дитячих років князя Данила (до 1214, або й 1217 рр.), наводячи незначні зауваги лише стосовно другого перебування правителя на галицькому престолі (вересень 1210–1212 рр.).

Особистісний статус згаданого володаря щодо угорського монарха взагалі не розглядався на рівні будь-яких аналітичних спостережень. Більшість науковців ХІХ – початку ХХІ ст. коротко констатували, що Ендре у кінці 1206 року взяв малолітнього князя "під опіку", перетворившись у його "опікуна"⁹, "протектора"¹⁰. Існують думки про Данила-"заручника" при дворі Арпадів¹¹, де останні стосовно нього *плекали "платонічні почуття"*¹². Немає в історіографії спільних думок і з приводу того, яким насправді було перебування волинського ізгоя в Угорському королівстві: "спокійним" чи "поневірянням"¹³. Вказана невизначеність у тлумаченні вищенаведеної проблеми дійсно залежить від браку прямих джерельних свідчень.

Проте порівняльна характеристика системи освіти, виховання дитей-монархів при дворах іноземних правителів, їхнього історичного призначення для місцевої династії дозволить нам визначити (можливо, лише частково) статус особистісних зв'язків старшого Романовича з королем Ендре II вказаного хронологічного проміжку часу.

Задля цього надзвичайно корисним було використання досвіду представників європейської історіографії. Вчені на сторінках цілого ряду своїх робіт навели не один аналог подібних взаємовідносин упродовж ХІІ–ХІV ст., особливо на прикладі угорських монархів. Серед найважливіших – праці Р. Кербля¹⁴, Ф. Макка¹⁵ та ін., які показали стиль взаємовідносин Бели (майбутній Бела III, Bela, 1172–1196 рр.) з ромейськими можновладцями різного статусу і рангу в період його проживання і правління в межах Східної Римської імперії упродовж 1162–1172 рр.

Таким чином, наші попередні висновки щодо досліджуваного питання зводяться до наступних пунктів:

По-перше, при аналізі характеру відносин між малолітнім Данилом та Ендре II оперувати класичним західноєвропейським поняттям "vassus" у всіх випадках навряд чи варто. Вказані стосунки в дуже виняткових випадках (наприклад, впродовж вересня 1210 – вересня 1213 рр.) і з низьким рівнем вірогідності могли б оцінюватися саме як "васально-сюзеренні", враховуючи досвід згадуваної "старшої Європи". Крім того, часто від імені своїх синів виступала їхня мати, беручи участь у дипломатичних переговорах, особистих

зустрічах з р
джерел, бра

По-др
линськими
1213 рр. від
Арпадів у сп
не достатньо
Романовичі
короткий хр
Данило, ко
виховувався
європейськ
князя у зріл

По-тр
тання Арпа
власних сф
саме з цією
у свій час ц
повністю б
справи пов

Оскі
угорського
уривчастик
їй оцінку. М
сюзеренни
та східнос
"візантійсь

Мол
обітниця, н
акт, будучи
наступало

Про
Арпадів (н
випадку о
волинськи
васально-с
підлеглому
той предс
було у вип

В ці
й передба

зустрічах з різними сусідніми володарями і, як це опосередковано впливає із джерел, брала різні зобов'язання.

По-друге, стиль взаємовідносин між угорським монархом та волинськими претендентами на галицький престол від серпня 1205 до вересня 1213 рр. відверто свідчив про безпосередню залежність останніх від позиції Арпадів у справі повернення спадщини Ростиславовичів. Тому, на наш погляд, не достатньо говорити тільки про "опікунство", "обітницю" та ін. Ендре щодо Романовичів. Висвітлені документами дані міждинастичні зв'язки у вказаний короткий хронологічний проміжок часу були далеко не такими "благородними": Данило, користуючись 8 років постійною підтримкою короля Угорщини, виховувався та виростав під прямим наглядом педагогів відверто західно-європейської освіти. Даний факт підтверджується мотиваціями діяльності князя у зрілому віці, психологічною оцінкою його вчинків, симпатій тощо.

По-третє, на нашу думку, цілком сміливим є припущення про використання Арпадами малолітнього Романовича виключно у справі встановлення власних сфер впливу і влади на території Галицької землі. Не виключено, що саме з цією метою було заплановано одруження Данила з донькою Ендре (як у свій час це було з Белою-Олексієм). До 1213 р. волинські князі та їхня мати повністю були позбавлені ініціативи і можливостей самостійного вирішення справи повернення Галича.

Оскільки така залежність східнослов'янських молодих монархів від угорського правителя дійсно існувала, і це доведено численними (правда, уривчастими) свідченнями різнопланових джерел, то, очевидно, варто дати їй оцінку. Ми вважаємо, що насправді мала місце синтезована форма васально-сюзеренних стосунків, де тісно перепліталися традиції західно-, центрально- та східноєвропейських суспільств. Вказана ситуація дуже нагадує характер "візантійського" перебування Бели.

Молодий волинський князь, звичайно, не давав жодних васальних обітниць, не брав участі у відповідних процедурах, які супроводжували даний акт, будучи за віковими стандартами Середніх віків неповнолітнім (повноліття наступало в 14 р.).

Проте він деякий час (1206–1210 рр.) проживав у межах володінь Арпадів (на жаль, не відомо, де), будучи утримуваним не за свій за кошт. У випадку організації кампаній до Галичини, починаючи від вересня 1205 р., волинський князь мав військову підтримку з боку Ендре. У класичному стилі васально-сюзеренних відносин протектор був зобов'язаний допомагати своєму підлеглому у випадку військової загрози останньому, а ще й за умов, якщо той представляв на певній території інтереси сюзерена (як це фактично й було у випадку з Галицькою землею).

В цілому, дана тема заслуговує на значно детальніше висвітлення, що й передбачається автором у найближчому майбутньому.

Примітки

¹19 червня 1205 р. у сутичці під м. Завихост загинув волинський і галицький князь Роман Мстиславич, який на 1202 р. під своїм протекторатом об'єднав більшу частину південно-західних земель Русі включно з Києвом. Його смерть спричинила до нового етапу загострення міждинастичних конфліктів серед східнослов'янських правителів, до якого долучились також правителі сусідніх центрально- та західноєвропейських країн, маючи на меті, зокрема, поширити свої сфери впливу на територію Галичини та Волині.

²Саме таким, згідно з усталеними в українській історіографії поглядами, є ім'я вдови князя Романа Мстиславовича (див., наприклад: Войтович Л. В. Княжа доба на Русі. Портрети еліт. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. – С. 487). Однак європейська історична наука не до кінця поділяє дану концепцію. Д. Домбровський, на основі ретельного аналізу великої кількості праць своїх попередників та переосмислення відомих науці джерел, припускає, що княжна могла називатися Марією (див., наприклад: Dabrowski D. Rodowod Romanowiczow ksiazat halicko-wolynskich // Biblioteka Genealogiczna / Pod red. M. Gornego. – Poznan; Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 2002. – Т. 6. – С. 43; Его же. К истории древнерусской княжеской семьи (отношения между взрослыми детьми и их родителями в роде Романовичей, галицко-волинской ветви Рюриковичей) // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2005. – Серия 2. – Вып. 3. – С. 10–11).

³Останнім часом також появляються публікації, у яких ставиться під сумнів, здавалося б, доведений і доконаний факт того, що Данило був старшим братом Василька (див., наприклад: Толочко О. Записки з Галицько-Волинського літописання. – К.: Національна Академія наук України, Інститут історії України, 2005. – С. 17–33). На наш погляд, аргументи, наведені у даній брошурі на користь саме такої версії, досить однобокі. Автор не залучив до розгляду у своїй роботі цілий ряд повідомлень на досліджувану тему, які мають місце на сторінках західноєвропейської нарративної і актовї спадщини XIII ст., що переконливо підтверджують вірність усталеної в історичній науці думки. Натомість аналізу було піддано досі сумнівну дату – 1223 р. (що О. Толочко цілком визнає), де літописець вперше згадав про вік Данила, розповідаючи про його участь у битві східнослов'янських князів із монголами на р. Калка.

⁴Беручи даний термін в лапки, ми підкреслимо деяку неklasичність його вживання у випадку з синами Романа Мстиславовича, порівнюючи із відповідною усталеною західноєвропейською практикою, що існувала на початку XIII ст.

⁵Костомаров М. І. Данило Романович Галицький // Литературный сборник издаваемый Галицко-русской матицею. – 1886. – Вып. 1. – С. 48–87; Його ж. Історія України в житєписах єї визначнійших діячів. – Львів, 1917. – 494 с.

⁶Bartnicki M. Polityka zagraniczna ksiycia Daniela halickiego w latach 1217–

1264. – Lub
251 s.

⁷Войт
Данило Ром
університе
археографі
Громадськ
Редколегія

⁸Гусл
⁹Dabr
polityczny)
zredniowie
Wroniszews
1997. – S. 43

¹⁰Даш
ным извест
158 с.

¹¹Полк
Визвольни

¹²Сере
К.: Наукова
України НА
К.: Альтерн

¹³Конд
С. 22; Котл
Альтернати
і середні ві
С. 83; Dabro

¹⁴Пол
Т. 1. (до сер

¹⁵Котл
¹⁶Гру
думка, 1993

социально-
городская о
ситетская к

¹⁷Анд
столетия. –

¹⁸Kerb
inr Einflu an
Osterreichs,
¹⁹Makl
Budapest: A
33–61.

1264. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. – 251 s.

³Войтович Л. Король Данило Романович. Загадки і проблеми // Король Данило Романович і його місце в українській історії / Львівський національний університет ім. І. Франка, Львівське відділення інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Громадський комітет для відзначення 800-літнього ювілею короля Данила. Редколегія Я. Дашкевич та ін. – Львів: ВМС, 2003. – С. 24–29.

⁴Гуслистий К. Данило Галицький. – Саратов, 1942. – 12 с.

⁵Dabrowski D. Malzenstwa Daniela Romanowicza (aspekt genealogiczny i polityczny) // Venerabiles nobiles et honesti. Studia z dziejow spoleczenstwa Polski zredniowiecznej / Pod red. Andrzeja Radziminski, Anny Supruniuk, Jana Wroniszewskiego. – Torun: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikolaja Kopernika, 1997. – S. 43–50; Ibid. Rodowod Romanowiczow. – S. 60–77.

⁶Дашкевич Н. Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям. – К.: Типография Императорского Университета, 1843. – 158 с.

⁷Полонська-Василенко Н. Король Данило на тлі історичної доби // Визвольний шлях. – 1954. – Кн. 9. – С. 77–83.

⁸Серед монографічних видань див.: Котляр М. Данило Галицький. – К.: Наукова думка, 1979; Його ж. Данило Галицький. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2001. – 153 с; Його ж. Данило Галицький. Біографічний нарис. – К.: Альтернативи, 2002. – 328 с.

⁹Кондратович І. М. История Подкарпатской Руси. – Ужгород, 1930. – С. 22; Котляр М. Галицько-Волинська Русь // Україна крізь віки: В 15 т. – К.: Альтернативи, 1998. – Т. 5. – С. 166; Томашівський С. Історія України: старинні і середні віки. – Мюнхен: Видавництво Українського університету, 1948. – С. 83; Dabrowski D. Rodowod Romanowiczow. – S. 63.

¹⁰Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2 т. – К.: Либідь, 1995. – Т. 1. (до середини XVII ст.). – С. 194.

¹¹Котляр М. Данило Галицький. Біографічний нарис. – С. 111.

¹²Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 10 т., 11 кн. – К.: Наукова думка, 1993. – Т. 3. – С. 23; Майоров А. В. Галицко-Волинская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / Под ред. И. Я. Фроянова. – Санкт-Петербург: Университетская книга, 2001. – С. 382.

¹³Андрияшев А. М. Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия. – К.: Б. В., 1887. – С. 155; Гуслистий К. Вказ. праця. – С. 2.

¹⁴Kerbl R. Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenkonigreich. – Wien: Verband der Wissenschaftl. Ges. Osterreichs, 1979. – 158 s.

¹⁵Makk F. III. Bela es Bizanc // Szazadok / Szerkeszto S. Balogh etc. – Budapest: A Magyar tortenelmi tarsulat kozlonye, 1982. – Evf. 116 – Sz. 1. – Old. 33–61.